

RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA MUROJAAT SHAKLLARINING PRAGMATIK TAHLILI

Sobirov Mansur Raximovich

Urganch innovatsion universiteti

“O‘zbek va xorijiy filologiya” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada rus va o‘zbek tillaridagi murojaat shakllarining pragmatik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda murojaat birliklarining kommunikativ vazifasi, hurmat kategoriyasi, ijtimoiy masofa, rasmiy va norasmiy muloqotdagi o‘rni hamda lingvokulturologik mohiyati o‘rganildi. Rus tilidagi *ты/Вы* va o‘zbek tilidagi *sen/siz* oppozitsiyasi pragmalingvistik nuqtai nazardan qiyoslanib, ularning kommunikativ strategiya sifatidagi funksiyalari ochib berildi. Tadqiqot natijalari rus tilida murojaat shakllari ko‘proq kommunikativ masofa va rasmiylikni ifodalashga xizmat qilishini, o‘zbek tilida esa hurmat, kollektivlik va samimiylik asosiy pragmatik mezon sifatida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: murojaat shakllari, pragmalingvistika, kommunikativ etiket, rus tili, o‘zbek tili, hurmat kategoriyasi, lingvokulturologiya, ijtimoiy masofa.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ прагматических особенностей форм обращения в русском и узбекском языках. Исследуются коммуникативные функции обращений, категория вежливости, социальная дистанция, особенности официального и неофициального общения, а также их лингвокультурологическая сущность. С прагмалингвистической точки зрения анализируются оппозиции *ты/Вы* в русском языке и *sen/siz* в узбекском языке, раскрываются их функции как коммуникативных стратегий. Результаты исследования показывают, что в русском языке формы обращения в большей степени выражают официальность и коммуникативную дистанцию, тогда как в

узбекском языке основными прагматическими факторами являются уважение, коллективизм и искренность.

Ключевые слова: формы обращения, прагмалингвистика, коммуникативный этикет, русский язык, узбекский язык, категория вежливости, социальная дистанция, лингвокультурология.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the pragmatic features of forms of address in Russian and Uzbek languages. The study investigates communicative functions of address forms, politeness category, social distance, the role of formal and informal communication, and their linguocultural essence. The Russian *ты/Вы* opposition and the Uzbek *sen/siz* system are analyzed from a pragmalinguistic perspective, revealing their functions as communicative strategies. The findings demonstrate that Russian forms of address mainly express formality and communicative distance, whereas Uzbek forms of address reflect respect, collectivism, and sincerity as dominant pragmatic factors.

Keywords: forms of address, pragmatics, communicative etiquette, Russian language, Uzbek language, politeness category, social distance, linguoculturology.

KIRISH. Til insoniyatning asosiy kommunikativ vositasi sifatida nafaqat axborot almashish, balki ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, madaniy qadriyatlarni uzatish va insonning kommunikativ niyatini ifodalash funksiyasini ham bajaradi. Har qanday muloqot jarayonida murojaat shakllari alohida pragmatik ahamiyatga ega bo‘lib, ular suhbatdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy masofa, yosh tafovuti, rasmiylik darajasi va emotsional yaqinlikni ifodalaydi. Shu sababli murojaat birliklari pragmalingvistika, sotsiolingvistika va lingvokulturologiyaning muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi.

Murojaat shakllari insonning kommunikativ xulq-atvorini belgilovchi asosiy etik vositalardan biridir. Har bir xalqning murojaat tizimi uning milliy mentaliteti, ijtimoiy qadriyatlari va madaniy tafakkuri bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Shu bois turli

tillardagi murojaat shakllarini qiyosiy tahlil qilish xalqning kommunikativ madaniyatini ochib berishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Rus va o‘zbek tillaridagi murojaat tizimi pragmatik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Rus tilida *мы/Мы* oppozitsiyasi rasmiylik va norasmiylikni ifodalovchi asosiy vosita bo‘lsa, o‘zbek tilida *sen/siz* oppozitsiyasi bilan bir qatorda qarindoshlik terminlari va hurmat bildiruvchi murojaat birliklari keng qo‘llaniladi. Bu holat o‘zbek tilidagi murojaat tizimining lingvokulturologik jihatdan kengroq imkoniyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi madaniyatlararo kommunikatsiya va tarjimashunoslikda murojaat shakllarining pragmatik xususiyatlarini chuqur anglash zarurati bilan belgilanadi. Chunki noto‘g‘ri murojaat shakli kommunikativ ziddiyat va pragmatik xatoga olib kelishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi rus va o‘zbek tillaridagi murojaat shakllarining pragmatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish hamda ularning kommunikativ va lingvokulturologik mohiyatini aniqlashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqot davomida qiyosiy-tipologik, pragmalingvistik, lingvokulturologik va diskursiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida rus va o‘zbek tillaridagi badiiy matnlar, kundalik dialoglar, siyosiy nutqlar va ommaviy kommunikatsiya namunalari tanlab olindi.

Nazariy asos sifatida Brown va Levinsonning “Politeness Theory”, Austin va Searle’ning nutq aktlari nazariyasi hamda Sapir–Whorfning lingvistik nisbiylik konsepsiyasidan foydalanildi.

NATIJALAR VA TAHLIL. Murojaat shakllari tilning kommunikativ tizimida muhim pragmatik vazifani bajaradi. Ular yordamida suhbatdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabat, psixologik masofa va kommunikativ vaziyatning xarakteri belgilanadi. Shu sababli murojaat birliklari pragmatik ma’no hosil qiluvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Rus tilida murojaat tizimining markazida *ты* va *Вы* oppozitsiyasi turadi. *Ты* shakli yaqin do‘stlar, qarindoshlar, tengdoshlar va norasmiy muloqotda qo‘llaniladi. Bu shakl samimiylik va psixologik yaqinlikni bildiradi. Masalan, “Как ты себя чувствуешь?” jumlasida suhbatdoshlar o‘rtasidagi yaqinlik seziladi.

Вы shakli esa rasmiy kommunikatsiyada, notanish insonlar bilan muloqotda yoki hurmat ifodalash maqsadida ishlatiladi. “Как Вы себя чувствуете?” jumlasini kommunikativ masofa va hurmatni bildiradi. Rus pragmatikasida noto‘g‘ri murojaat shakli kommunikativ etikani buzuvchi holat sifatida baholanadi.

Rus tilidagi murojaat tizimi individualistik kommunikativ madaniyat bilan bog‘liq. Bu yerda insonning shaxsiy hududi va mustaqilligi muhim pragmatik mezon hisoblanadi. Brown va Levinson nazariyasiga ko‘ra, *Вы* shakli tinglovchining kommunikativ erkinligini hurmat qilish strategiyasi sifatida xizmat qiladi.

O‘zbek tilidagi murojaat tizimi esa kollektivlik va ijtimoiy yaqinlik tamoyiliga asoslangan. O‘zbek tilida *sen/siz* oppozitsiyasi bilan bir qatorda qarindoshlik terminlari va emotsional murojaat birliklari keng qo‘llaniladi. “Aka”, “opa”, “amaki”, “xola”, “ustoz” kabi birliklar biologik qarindoshlikni emas, balki hurmat va samimiylikni ifodalaydi.

Masalan, “Aka, yordam berib yuboring” jumlasida “aka” so‘zi notanish kishiga nisbatan qo‘llanilgan bo‘lsa-da, kommunikativ iliqlik va ijobiy munosabatni bildiradi. Rus tilida esa bunday qarindoshlik metaforalari kam uchraydi.

O‘zbek tilida *siz* shakli nafaqat rasmiylikni, balki milliy odob-axloq me‘yorlarini ham ifodalaydi. Yosh jihatdan katta insonlarga “sen” deb murojaat qilish kommunikativ etikaga zid hisoblanadi. Shu sababli o‘zbek tilida murojaat shakllari axloqiy va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq.

Pragmalingvistik nuqtai nazardan murojaat shakllari kommunikativ strategiya vazifasini bajaradi. Siyosiy diskursda murojaat birliklari auditoriya bilan psixologik yaqinlik hosil qilish uchun faol qo‘llaniladi. Rus siyosiy nutqlarida “Уважаемые

КОЛЛЕГИ!”, “Дорогие друзья!” kabi murojaat birliklari rasmiy hurmatni ifodalasa, o‘zbek siyosiy diskursida “Aziz yurtdoshlar!”, “Qadrlı vatandoshlar!” kabi birliklar emotsional birdamlikni kuchaytiradi.

Lingvokulturologik jihatdan murojaat shakllari xalqning madaniy tafakkurini aks ettiradi. Rus kommunikativ madaniyatida rasmiylik va kommunikativ masofa muhim o‘rin tutsa, o‘zbek kommunikativ madaniyatida hurmat, samimiylik va jamoaviylik ustunlik qiladi.

Sapir va Whorf nazariyasiga ko‘ra, til xalqning dunyoqarashi va madaniy tafakkurini aks ettiradi. Shu sababli murojaat shakllarining pragmatik mohiyati ham milliy madaniyat bilan bog‘liq holda shakllanadi.

Tarjimashunoslik nuqtai nazaridan murojaat birliklarini to‘g‘ri interpretatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Chunki rus tilidagi *Вы* va o‘zbek tilidagi *siz* shakllari grammatik jihatdan o‘xshash bo‘lsa-da, ularning pragmatik va madaniy ma‘nosi to‘liq mos kelmasligi mumkin.

Tadqiqot natijalari rus va o‘zbek tillaridagi murojaat tizimlari o‘rtasida umumiy va farqli jihatlar mavjudligini ko‘rsatdi. Har ikki tilda murojaat birliklari kommunikativ etikani ta‘minlash vazifasini bajarsa-da, ularning pragmatik mohiyati turli madaniy qadriyatlarga asoslangan.

XULOSA. Rus va o‘zbek tillaridagi murojaat shakllari tilning pragmatik va lingvokulturologik tizimida muhim o‘rin egallaydi. Har ikki tilda murojaat birliklari kommunikativ masofa, hurmat va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi asosiy vosita hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari rus tilida murojaat shakllari ko‘proq rasmiylik va kommunikativ masofaga asoslanganligini, o‘zbek tilida esa hurmat, kollektivlik va samimiylik ustunlik qilishini ko‘rsatdi.

Shuningdek, o‘zbek tilida qarindoshlik terminlari murojaat tizimining muhim pragmatik elementi sifatida faol qo‘llaniladi. Rus tilida esa kommunikativ rasmiylik va shaxsiy hudud tamoyili ustun turadi.

Demak, murojaat shakllari xalqning kommunikativ madaniyati va milliy mentalitetini aks ettiruvchi muhim lingvistik birlik hisoblanadi. Ularni qiyosiy o‘rganish pragmalingvistika, lingvokulturologiya va madaniyatlararo kommunikatsiya rivoji uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Politeness: Some Universals in Language Usage / Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
2. Speech Acts / Searle J. Speech Acts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. How to Do Things with Words / Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962.
4. Maslova V. A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.
6. Arutyunova N. D. Yazyk i mir cheloveka. – Moskva: Nauka, 1999.
7. Sapir E. Language. – New York: Harcourt Brace, 1921.
8. Whorf B. Language, Thought and Reality. – Cambridge: MIT Press, 1956.
9. Karaulov Yu. N. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost. – Moskva: Nauka, 1987.
10. Mahmudov N. Til va muloqot pragmatikasi. – Toshkent: Fan, 2019.